

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΕΝ ΚΡΗΤΗ.

Ο προϊστορικὸς πολιτισμὸς ὁ ἀπὸ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἀχθεὶς εἰς φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐν Ἑλλάδι καὶ ταῖς νήσοις ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μᾶλλον ἀδοκήτων ἀποκαλύψεων τῆς σημερινῆς ἐπιστήμης. Οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι κατὰ τὴν ἀπομεμακρυσμένην ταῦτην ἐποχήν, ἥτοι χιλιετηρίδας ὅλας πρὸ τοῦ Ὁμέρου καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ιστορικῶν χρόνων, ὑπῆρξαν κατὰ τὸ Αἴγαιον λαοὶ τοσοῦτον ἔξημερωμένοι ἀναδείξαντες κοινωνικὸν βίον, πολιτισμὸν καὶ τέχνην οὓχι κατώτερα κατὰ πᾶσαν ἔποψιν τῶν θαυμαζομένων πολιτισμῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Χαλδαίας καὶ ἄλλων ἀρχαίων ἀνατολικῶν λαῶν.

Αἱ διάφοροι φάσεις καὶ ἐκδηλώσεις τοῦ ἔκπληκτικοῦ τούτου πολιτισμοῦ ἥρχισαν νὰ γίνωνται γνωσταὶ πρὸ τριακονταετίας περίπου διὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σλεῖμαν ἐν Τροίᾳ, Τίρυνθι καὶ ταῖς Μυκήναις, καὶ τὰς ὄποιας ἔξηκολούθησαν ἄλλοι καὶ εἰς αὐτὰ ταῦτα τὰ σημεῖα καὶ ἀλλαχοῦ, ἐκορυφώθησαν δὲ τελευταῖον αὐτὰ κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφάς. Ἐν ταῖς τελευταίαις ταῦταις, ἐν ᾖ ἀφ' ἐνὸς ἀνήγθη ὑπερμέτρως πρὸς τὰ ἄνω τὸ χρονικὸν ὄριον τοῦ προϊστορικοῦ τούτου πολιτισμοῦ ἔξικόμενον μέχρι τῆς τρίτης π. Χ. χιλιετηρίδος, ἔξι ἄλλου ἔξιλαμψε λαμπρότερον τὸ μέγεθος, ὁ χαρακτὴρ καὶ ἡ δύναμις τοῦ πολιτισμοῦ τούτου. Ἀρχιτεκτονική, πλαστική, γραφική, κεραμευτική, μεταλλευτικὴ παρουσίασαν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν τοσαύτην λαμπρότητα καὶ τελειότητα συνδυαζομένων πρὸς πρωτοτυπίαν καὶ ἴδιορρυθμίαν, ὥστε ὄμοφώνως ἀνεγνωρίσθη ὅτι κέντρον καὶ ἔστια τοῦ προϊστορικοῦ κατὰ τὸ Αἴγαιον πολιτισμοῦ τούτου (1) πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ νῆσος αὕτη, ἐπεκράτησε δὲ ἥδη ὁ πολιτισμὸς οὗτος νὰ καλῇται Μινωϊκὸς ἢ Κρητικός (2):

(1) "Ιδε λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἐν 'Αθηνᾶς τόμ. ΙΓ' εἰς διεξοδικὴν πραγματείαν ἐπιγραφομένην «Κρητικὸς πολιτισμός», ἐν ᾧ συνεκεντρώθησαν κατὰ τὸ ἐνὸς αἱ μέχρι τοῦ χρόνου ἔκεινου (1904) γενόμεναι ἀρχαιολογικαὶ ἐργασίαι καὶ ἀνακαλύψεις ἐν τῇ Κρήτῃ σελ. 297 - 432.

(2) "Η ὀνομασία Μινωϊκὸς ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ἀνασκάψαντος τὸ ἀνάκτορον Κνωσοῦ Ἀγγλου ἀρχαιολόγου Α. "Εδανς περιλαμβάνει δὲ ὀλόχληρον τὴν προϊστορικὴν περίο-

Ο Μινωϊκὸς οὔτος πολιτισμὸς ἐφάνη τοσοῦτον μᾶλλον παράδοξος καὶ ἀπροσδόκητος, καθ' ὃσον ἐλάχιστοι καὶ ἀσαφεῖς ἦσαν καὶ οἱ ὑπαινιγμοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων περὶ αὐτοῦ. Τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη μόνον ἀπομεμακρυσμένας ἀναμνήσεις ἔδωκαν τῆς δυνάμεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, οἵτινες εἶχον προηγηθῆ τῶν Ἑλλήνων ἐν ταῖς χώραις καὶ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου.

Οι πρωκόμους πολιτισμοὺς ἀναπτύξαντες ἀρχαῖοι λαοί, Αἰγύπτιοι, Ἀσσύριοι, Χεταίοι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας ἐγνώριζον ἥδη καὶ μετεχειρίζοντο σημεῖα τιναὶ ιερογλυφικά, δι' ὧν εἰκόνιζον πράγματα καὶ ἴδεας, εἶχον δηλ. σύστημά τι γραφῆς ἐπὶ χιλιετηρίδας πρὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαριθμήτου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τινὲς τῶν λαῶν τούτων βιώσαντες καὶ κατόπιν κατὰ τοὺς ἴστορικους χρόνους διετήρησαν τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν γραφικὰ συστήματα καὶ ἔξηκολούθησαν μεταχειρίζομενοι αὐτά, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγνώρισαν αὐτοὺς οἱ "Ἑλληνες τῶν ἴστορικῶν χρόνων. Τὰ ιερογλυφικὰ τῶν Αἰγυπτίων, τὰ σφηνοειδῆ τῶν Ἀσσυροβαθυλωνίων ἐγένοντο γνωστὰ εἰς τοὺς "Ἑλληνας καὶ οὗτοι μετέδωκαν τὴν περὶ τούτων πληροφορίαν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Ἡ κλεὶς μόνον τῶν γραφῶν τούτων ἀπώλετο κατὰ τοὺς σκοτίους τοῦ Μέσου Αἰώνος χρόνους καὶ μόλις κατὰ τοὺς τελευταῖους χρόνους μετὰ πολλὰς ζητήσεις καὶ ἀποπείρας καὶ κατόπιν πολλῶν μόχθων ἀνευρέθη, τὰ δὲ γραπτὰ μνημεῖα τῶν Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυροβαθυλωνίων ἀναγνωσθέντα καὶ ἐρμηνευθέντα παρέσχον τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ ἀνεδημιουργήθησαν πλεῖσται πολύτιμοι σελίδες τοῦ βίου καὶ τῆς ἴστορίας τῶν ἀρχαίων ἐκείνων λαῶν.

'Ἐν Ἑλλάδι, ἀφ' ὃτου διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Οὐολφίου ἀνακινήσεως τοῦ Ὁμηρικοῦ ζητήματος κατεδείχθη ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαριθμήτου καὶ ἡ χρῆσις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν "Ἑλλήνων πρὸς συγκρότησιν γραπτῶν μνημείων δὲν ἀνέρχεται πέραν τοῦ ὄγδου π. X. αἰώνος, ἄλλα γραπτὰ μνημεῖα ἀρχαιότερα δὲν περιεμένοντο, οὐδὲ

δον τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ὑπονοελιθικῆς ἐποχῆς (τετάρτης π. X. χιλιετηρίδος) καὶ διήκουσαν μέχρι τῆς ἔξαφανίσεως τοῦ λεγομένου Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ κατὰ τὸ χιλιοστόν ἔτος π. X. Τὴν μακράν ταύτην περίοδον διειπεῖ εἰς τρεῖς ἐποχάς, ἃς ὄνομάζει Πρώτην Μινωϊκήν, Μεσαίαν καὶ "Οψιμον Μινωϊκήν.

έφαίνετο πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχεν ἐνταῦθα γραφή τις ἀρχαιοτέρα ταύτης. Τοῦτο δ' ὅμως, ἐφ' ὅσον ἐντελῶς η̄ κατὰ τὸ πλεῖστόν διετέλει ἀγνωστος η̄ ὑπαρξίας προϊστορικῶν λαῶν ἐν Ἑλλάδι πεπολιτισμένων οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν ἄλλων ἀρχαίων λαῶν, οὓς ἐμνημονεύσαμεν. 'Αφ' οὐ δ' ὅμως ἔξετάρφησαν κατὰ μικρὸν καὶ ἥθον εἰς τὸ φῶς τὰ μαρτύρια τοιούτου προηγμένου πολιτισμοῦ καὶ ἐν Ἑλλάδι, ἀμέσως ἐγεννήθη τὸ ζήτημα μήπως μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγαλοπρεπῶν μνημείων ὁ λαὸς οὗτος κατέλιπε καὶ γραπτὰ μνημεῖα οἰαδῆποτε, δι' ὧν θὰ γίνη δυνατὸν νὰ διαφωτισθῇ κάλλιον τὸ τέως ὑπὸ σκότους καὶ ἀγνοίας κεκαλυμμένον παρελθὸν αὐτοῦ. Διότι εἰς τὸν λαὸν τοῦτον συνέβη τὸ ίδιαζον, ὅτι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους μνημονευθέντας ἀρχαίους λαοὺς η̄ δρᾶσίς του ἀνεκόπη αἰφνιδίως δι' ἐπιδρομῆς, ως φαίνεται, ἐχθρικῆς τῶν βορείων Ἑλληνικῶν φύλων, οἱ νέοι δὲ ἐπήλυδες λαοὶ εἴτε ὅμοφυλοι εἴτε ἑτερόφυλοι ἥσαν πρὸς τοὺς καταβληθέντας, ἀνέπτυξαν συντόμως ἴδιον πολιτισμόν, ὅστις ἔξηφάνισε πᾶν ἔχνος τοῦ προηγουμένου, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων καὶ πᾶν ἔχνος καὶ πᾶσαν ἀνάμνησιν ἀρχαιοτέρας γραφῆς.

A'. Σημεῖα γραφικὰ ἐν Τροΐᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδε.

Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρχεως προελληνικῆς γραφῆς ἐν ταῖς χώραις τοῦ Αἰγαίου ἐτέθη ἀπὸ τῶν πρώτων ἀνακαλύψεων τοῦ προελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Αὔτος ὁ Σλεῖμαν μετὰ τὰς ἐν Τροίᾳ ἀνασκαφὰς καὶ οἱ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ ὑπὸ αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντος ὄλικοῦ συμμετασχόντες ἄνδρες προέβαλον τὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ ἐπίστευσαν ὅτι χαρακτά τινα σημεῖα, τὰ ὅποια παρετήρησαν ἐπὶ τινῶν μικρῶν μνημείων, ἥσαν γραφικοὶ χαρακτῆρες προϊστορικῆς γραφῆς. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἥσαν πήλιναί τινες χειτικαὶ σφραγίδες καὶ σφονδύλια (fusaioles)⁽¹⁾, ἐφ' ὧν ἐφαίνοντο χαραχθέντα τὰ σημεῖα ταῦτα ὅτε ὁ πηλὸς ἦτο ἀκόμη μαλακός. Τὴν γνώμην ὅτι τὰ σημεῖα ταῦτα εἶναι γραφικὰ ὑπεστήριξε καὶ ἀνέπτυξεν ὁ καθηγητὴ Sayee καὶ ἐπειράθη μάλιστα προσαρμόσας αὐτὰ πρὸς τοὺς Κυπριακοὺς συλλαβικοὺς χαρακτῆρας νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀλλὰ κατόπιν κατεδείχθη ὅτι τινὰ μὲν τῶν ὑποτιθεμένων γραμμάτων ἥσαν ἀπλὰ γραμμικὰ

(1) E. Schlieman, Ilios ('Ἀγγλ. ἔκδοσις) Appendix III. p. 691 - 705. Τοῦ αὐτοῦ Troja Preface by prof. Sayee.

κοσμήματα, τὰ δὲ ἄλλα καὶ χαρακτῆρες γραφῆς ἀν εἶναι, βεβαίως δὲν εἶναι ὄρθον, ἀφ' οὐ πρόερχονται ἐκ τῆς κεκαυμένης πόλεως ἥτις ἀπεδείχθη ὅτι δὲν εἶναι ἡ Ὁμηρικὴ Τροία, ἀλλὰ συνοικισμὸς προϊστορικὸς ἀρχαιότατος, νὰ ἔρμηνεύωνται διὰ τοῦ νεωτέρου Κυπριακοῦ ἀλφαράντου καὶ μάλιστα εἰς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.¹ Εν μόνον πιθανὸν συμπέρασμα συνάγεται ἐκ τῆς εὑρέσεως τῶν σημείων τούτων ἐν Τροίᾳ, ὅτι δῆλον κατὰ τὴν δυτικὴν Μ. Ἀσίαν ὑπῆρχε σύστημα τι γραφῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, τὴν τρίτην ἵσως χιλιετηρίδα π. Χ... καὶ ὅτι ἵσως ἐκ τοῦ συστήματος τούτου ἡ ἐκ τινος συγγενοῦς ἐπιπολάζοντος κατὰ τὴν Μ. Ἀσίαν οἱ Ἀχαιοὶ ἀποικοὶ τῆς Κύπρου παρέλαθον πολὺ κατόπιν καὶ ἐμόρφωσαν τὸ ἴδιον αὐτῶν ἐγχώριον συλλαβικὸν ἀλφάρντον, καὶ διὰ τοῦτο παρουσιάζονται στοιχεῖά τινα ὁμοιότητος μεταξὺ τούτου καὶ τῶν Τρωϊκῶν σημείων.

Ἐν τῇ κυρίᾳ Ἑλλάδι αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Σλεῖμαν ἐν Τίρυνθῃ καὶ Μυκήναις καὶ κατόπιν πολλῶν ἄλλων ἀρχαιολόγων Ἑλλήνων καὶ ξένων εἰς διάφορα ἄλλα σημεῖα τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεάς καὶ τῶν νήσων δὲν ἔλυσαν ἐπίσης τὸ ζήτημα τῆς γραφῆς ὅριστικῶς. Ἐξ δὲν αὐτῶν τῶν μερῶν τὰ περισυλλεγέντα στοιχεῖα γραφῆς εἶναι ἐλάχιστα καὶ οὐχὶ πολὺ σαφῆ. Εἶναι ταῦτα λίθινος τριπτήρος ἐκ Μυκηνῶν φέρων σημείον ὁμοιάζον πρὸς γράμμα τοῦ Κυπριακοῦ συλλαβαρίου, ἀμφορεὺς ἐκ θαλαμοειδοῦς τάφου τῶν Μυκηνῶν μὲτρία συνεχῆ γραμμικὰ σύμβολα, τρίων Μυκην. ἀγγείον ἐκ τάφου Προνοίας παρὰ τὴν Ναυπλίαν φέρον εἰς ἐκάστην λαβὴν σημείον ὁμοιάζον πρὸς Ἑλληλικὸν Η, δύο ἀμφορεῖς ἐκ Μενιδίου φέροντες εἰς τὰς λαβὰς ὁμοια σύμβολα, τερμάχιον ἀγγείον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν⁽¹⁾ φέρον εἰς τὴν λαβὴν συνεχεῖς χαρακτῆρας. Ὅμοια τέλος σημεῖα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ Flinders Petrie ἐπὶ τεμαχίων μυκηναϊκῶν ἀγγείων εὑρεθέντων εἰς τὸ Fayum τῆς Αἰγύπτου χρονολογουμένων κατὰ τὴν 12 Αἰγυπτιακὴν Δυναστείαν (2500 π.Χ. περίπου) καὶ κατὰ τοὺς χρόνους Τουθμώσιος τοῦ Γ' (1450-1250 π.Χ.). Τέλος χαρακτά τινα σύμβολα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Stillman ἐπὶ τῶν ὄγκολιθων τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ πολλὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς αὗτοῦ⁽¹⁾. Τὰ

(1) "Ιδε πάντα ταῦτα παρὰ Tsuntas Manatt The Mycenean age p. 268 κεξ.

(1) Stillman Report of the executive Comm. of the Amer. School 1880-1881 p. 47 - 49.

ἀνωτέρω ἀποτελοῦσι περίπου τὸ ὄλικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε στηριζόμενοι οἱ ἀρχαιολόγοι νὰ ἀποφανθῶσιν περὶ τοῦ προβλήματος τῆς ὑπάρξεως προελληνικῆς γραφῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλὰ τὸ ὄλικὸν αὐτὸ δὲν ἔθεωρήθη ἐπαρκές, ἀφ' οὗ μάλιστα πολλοὶ τὰ σημεῖα ταῦτα ἔθεωρησαν ώς ἀσκόπους ἀντιγραφὰς γραφικῶν σημείων ἀλλων λαῶν γενομένας παιδιᾶς ἢ μιμήσεως χάριν ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν. Διὰ ταῦτα ὁ Perrot καὶ ὁ Τσούντας, οἱ μᾶλλον ἐνήμεροι δηλ. ἀρχαιολόγοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν Μηκυναϊκῶν ἀρχαιοτήτων, ἀπεφάνθησαν, ὅτι διδούσι μὲν ἀφορμὴν τὰ σημεῖα ταῦτα νὰ ὑποπτευθῇ τις τὴν ὑπαρξίν συστήματος γραφῆς προελληνικῆς, ἀλλὰ μέχρι τῆς εὑρέσεως νέων ἀφθονωτέρων καὶ μᾶλλον χαρακτηριστικῶν μνημείων πρέπει τις νὰ ἔπεχῃ, καὶ μᾶλλον πρέπει νὰ ἀπαντήσῃ ἀρνητικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τῆς ὑπάρξεως προελληνικῆς γραφῆς ἐν Ἑλλάδι (1).

B'. Κρητικὴ γραφὴ πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν.

‘Αλλ’ εὐθὺς κατόπιν διὰ τῶν ἐν Κρήτῃ ἐρευνῶν αὐτοῦ ἔλυσε τὸ ζῆτημα τοῦτο καταφατικῶς ὁ ὀξύνοντος “Ἀγγλος ἀρχαιολόγος Ἀρθούρος Ἐθανς” (2). Οὕτος ἔθεωρησε παράδοξον τὴν θεωρίαν, ὅτι πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαριθμήτου δὲν ὑπῆρχε γραφὴ ἐν Ἑλλάδι, ἀφ' οὗ Αἰγύπτιοι, Χαλδαῖοι, Χεταῖοι καὶ βάρβαροι ἀκόμη λαοὶ εἶχον ἥδη ἐφεύρει καὶ μεταχειρισθῆ συστήματα γραφῆς. Αὔτοι οἱ κάτοικοι τῆς Μ. Ἀσίας, ὃν ἡ καταγωγὴ εἶναι μᾶλλον Εὐρωπαϊκή, οἱ Κάρες π. χ. καὶ οἱ Λάγκοι φαίνονται κατέχοντες σύστημα γραφῆς προφοινικικὸν ἐξ οὗ ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ Κυπριακόν. Διὰ τοῦτο ὁ κ. Ἐθανς ἔθεωρησεν ἀδύνατον τὴν θεωρίαν περὶ μὴ ὑπάρξεως γραφῆς προφοινικῆς ἐν ταῖς χώραις τοῦ προελληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔζητησε νὰ εὕρῃ αὐτήν.

Ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ 1893 εῖδε μικρά τινα μνημεῖα προϊστορικῶν χρόνων, σφραγίδας τριπλεύρους καὶ τετραπλεύρους ἐκ στεκτίτου φερούσας σειρὰς σημείων, τὰ ὁποῖα ἀνεγνώρισεν ώς Ἱερο-

(1) Perrot et Chipiez, Histoire de l'art, vol. VI, p. 985. Τσούντα Μυκήναις, σελ. 213 καὶ ἔξης.

(2) A. Evans Cretan, Pictographs 1895. Τοῦ αὐτοῦ Further Discoveries of Cretan and Aegean script from Journal of Hellen. Studies XVII.

γλυφικὰ στοιχεῖα ἀγνώστου ἀλφαριθμήτου. Εἶναι ταῦτα κεχαραγμένα εἰς πάσας τὰς ἐπιφανείας τῶν διατρήτων σφραγίδων καὶ διαφέρουσιν οὐσιωδῶς τῶν γνωστῶν ἴδεογραφικῶν Αἰγυπτιακῶν καὶ Χεταϊκῶν χαρακτήρων⁽¹⁾. Ἐρευνήσας τὰ κατὰ τὴν προέλευσιν αὐτῶν ἔμαθεν ὅτι προήρχοντο ἐκ Κρήτης. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐπίσης μέρους προήρχοντο καὶ ἄλλαι ὅμοιαι σφραγίδες τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου φέρουσαι ὅμοια σημεῖα καὶ ἄλλη ἐν τῷ Ashmolean Μουσείῳ τῆς Ὀξενίας. Διὰ ταῦτα ἐλθών εἰς Κρήτην ἔζητησε συντόνως τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος ἐπιτοπίως. Κατὰ τὰ ἔτη 1894, 1895 καὶ 1896 ἐπεχείρησε τῷ ὅντι πολλὰ ταξιδία κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις ἐν τῇ Κεντρικῇ καὶ Ἀνατολικῇ Κρήτῃ καὶ συνέλεξε μέγαν ἀριθμὸν τῶν μικρῶν αὐτῶν μνημείων, ἐξ ὧν ἀναμφιλέκτως κατέδειξεν, ὅτι ἐν Κρήτῃ ὑπῆρχε σύστημα γραφῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων λίαν διαδεδομένον, καὶ δὴ διπλοῦν, ἐν μὲν ἴδεογραφικόν, ἔτερον δὲ γραμμικὸν καὶ πιθανώτατα συλλαβικόν. Ὁ κ. Ἀ. Ἐθανς μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην γραφικοῦ συστήματος ἐν Κρήτῃ ἀναφέρει καὶ χωρίον τι τοῦ Διοδώρου⁽²⁾, εἰς τὸ ὄποιον ἐλαχίστην μέχρι τοῦδε εἶχον δώσει προσοχήν, ἐξ οὗ φαίνεται, ὅτι οἱ Κρήτες εἶχον διατηρήσει ἀμυδράν τινα ἀνάμνησιν τοῦ πράγματος: «Φασὶν (οἱ Κρήτες) τοὺς Φοίνικας οὐκ ἐξ ἀρχῆς εὑρεῖν ἀλλὰ τοὺς τύπους τῶν γραμμάτων μεταθεῖναι μόνον». Ἡτοι οἱ Φοίνικες δὲν εὔρον πρῶτοι τὰ γράμματα, ἀλλ᾽ ἔβελτίωσαν καὶ ἐτροποποίησαν αὐτὰ προϋπάρχοντα, ἢ ὅπερ τὸ αὐτό οἱ Κρήτες ἡξίουν ὅτι ἐκέκτηντο πρὸ τῶν Φοινίκων γραφικὸν σύστημα, ὃ παραλαβόντες οἱ Φοίνικες ἐτροποποίησαν καὶ κατήρτισαν τὸ λεγόμενον Φοινικόν.

Περιέργος δεισιδαιμονία τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ ἀκόμη καὶ μέχρι σήμερον εὐρέως διαδεδομένη συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διάσωσιν πολλῶν ἐκ τῶν μικρῶν αὐτῶν ἐνεπιγράφων μνημείων καὶ εἰς τὴν ἐπιμελῆ αὐτῶν περισυλλογήν, καὶ ἐπεβοήθησε πολὺ τὸν κ. Ἐθανς εἰς τὴν εὔκολωτέραν ἀνακάλυψιν τῶν μικρῶν αὐτῶν ἀλλὰ σπουδαίων κειμηλίων. Οἱ λίθοι δηλ. οὗτοι ἢ σφραγίδες εἶνε γνωστότατοι ἐν Κρήτῃ ἰδίως μεταξύ τοῦ γυναικείου κόσμου τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου καλοῦνται γαλόπετρες ἢ γαλατούσσες καὶ φέρονται ἐν εἴδει περιάπτων ὑπὸ τῶν

(1) Athenaeum N. 3478 June 1894.

(2) Διοδώρου Βιβλίον V κεφ. 74.

θηλαζουσῶν μητέρων, διότι πιστεύονται ὅτι φερόμενοι κατὰ τὴν γαλακτοροφίαν ἐπιφέρουσιν ἄρθρον ρόην τοῦ γάλακτος εἰς τὰς ἄλλως δυσγαλάκτους μητέρας. Πολλάκις τοιοῦτοι ἀρχαῖοι λίθοι θεωροῦνται ώς κειμήλια οἰκογενειακὰ ἀκριβῶς διὰ τὴν χρησιμότητα αὐτὴν καὶ μεταβιβάζονται ἐπιμελῶς φυλαττόμεναι ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν καὶ ἀπὸ μητρὸς εἰς θυγατέρα, εἴτε πωλοῦνται καὶ μισθοῦνται διὰ τὸν χρόνον τῆς γαλουχήσεως τοῦ νεογνοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ περιλαμβάνονται παντὸς εἰδὸς διάτρητοι μικροὶ λίθοι διαφόρων σχημάτων καὶ ποικίλων συστάσεων καὶ πολλάκις καὶ διαφόρων ἐποχῶν, ἐνίστε μάλιστα αὗται εἶναι ἀπλαῖ ψῆφοι περιδεραίου ἄνευ οὐδεμιᾶς παραστάσεως, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἀνωτέρω μνημονεύθεντες ἐκ στεατίτου ἐνεπίγραφοι καὶ ἄλλοι ἔγγεγλυμμένοι Μυκηναϊκῶν χρόνων σφραγίδοιθοι. Οἱ ἐκ στεατίτου τρίπλευροι, τετράπλευροι, κωνικοί, φακοειδεῖς εἶναι ἔργα τέχνης καὶ προϊόντα Κρητικὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον, ἡτοι διότι ὁ στεατίτης εἶναι ὄρυκτὸν Κρητικόν, εύρισκόμενος καὶ σήμερον εἰς διάφορα σημεῖα τῶν ἐπαρχιῶν Ίεραπέτρου καὶ Βιάννου (Σαρακήνα - Κακὸν ὄρος-Καστελλαγάνα-Τσούτσουρος) (1). Οἱ λίθοι ούτος ἔθεωρήθη ἀνέκαθεν κατάλληλος διὰ κατασκευὴν σφραγίδων, διότι συνδυάζει δύο προτερήματα, ἡτοι περιέχει λείας ἐπιφανείας καὶ λαμπρὰν ὅψιν καὶ ἀφ' ἔτερου εἶναι μαλακός καὶ διὰ τοῦτο εύκατέργαστος, ἀνέκαθεν δὲ φαίνεται ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων ἐγίνετο χρῆσις αὐτοῦ πρὸς κατασκευὴν σφραγίδων, ἔξαρτημάτων καὶ κοσμημάτων ἐν Κρήτῃ. Ἐκ τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς εύρισκονται περίαπτα καὶ σταυροὶ καὶ σήμερον δὲ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις, ἐν αἷς ἔξορύσσεται, συνειθίζουσιν οἱ διάφοροι ἀγροτικοὶ ἀρχοντες (δημογέροντες, πραγματογνώμονες, ἀγροφύλακες καὶ λοιποί) νὰ κατασκευάζωσιν ἐξ αὐτοῦ τὰς σφραγίδας αὐτῶν.

Τὰ σχήματα τῶν σφραγίδων μὲ τὰ γραφικὰ σύμβολα εἶναι τὸ πρισματικὸν τρίπλευρον ἐπίμηκες ἢ βραχύ, τὸ τετράπλευρον ἵσοπλευρον ἢ μὲ τὰς δύο πλευρὰς πλατυτέρας, τὸ φακοειδὲς καὶ τέλος τὸ ἔχον μίαν πλευρὰν ἐπίπεδον καὶ τὸ ἄλλο μέρος σπειροειδές. Ἐκ τῶν σχημάτων τούτων ἀρχαιότατον φαίνεται τὸ τρίπλευρον καὶ δὴ τὸ

(1) A. Evans: Further discoveries p. 328.

βραχύτερον τούτου είδος, διότι ἐπὶ τούτου εὑρίσκονται τὰ ἀρχαιώτερα είκονογραφικὰ σύμβολα.

‘Ο κ. Evans ἀνάγει τὰς σφραγίδας ταύτας εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀπεδείχθη δ’ ὅμως ἐκ τῶν τελευταίων ἀνακαλύψεων ἐν Κρήτῃ, ὅτι αὐταὶ καὶ μάλιστα αἱ τρίπλευροι εἴναι ἀρχαιότεραι καὶ ὅτι κατὰ τὸ πλεῖστον καλύπτουσι τὴν δευτέραν Μινωϊκὴν ἐποχὴν τὴν ἀλλως λεγομένην Καμαραικήν, ἡς ἡ ἀκμὴ τίθεται κατὰ τὸ δισχιλιοστὸν ἔτος π. Χ.

Τὰ παρατηρηθέντα ἐπὶ τῶν Κρητικῶν σφραγίδων γράμματα εἴναι δύο εἰδῶν ὅτοι 1) είκονογραφικὰ ἢ ἰδεογραφικὰ καὶ 2) γραμμικά· τὰ πρώτα φαίνονται ἀρχαιότερα τῶν δευτέρων, ἀλλ’ εὑρίσκονται καὶ σφραγίδες φέρουσαι ἀναμιξὶ ἰδεογραφικὰ καὶ γραμμικά, τὸ όποιον δεικνύει, ὅτι ἀμφότερα τὰ συστήματα συνυπῆρξαν ἐπὶ τινα τούλαχιστον χρόνον, καὶ ὅτι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν γραμμικῶν δὲν ἐξέλιπον τὰ ἰδεογραφικά. Εἰς ἑκάστην ἐπιφάνειαν τῆς σφραγίδος εὑρίσκονται συνήθως 2 ἔως 3 ἀλλ’ ἐνιοτε φθάνουσι καὶ μέχρι 7.

Τοῦ ἰδεογραφικοῦ συστήματος ὁ κ. Ἐθανός εὗρε καὶ ἀντέγραψε περὶ τὰ 90 σύμβολα. Τούτων τὰ σπουδαιότερα κατὰ τάξεις διαιρούμενα εἴναι:

A) Μορφαὶ ἀνθρώπινοι ἢ διάφορα μέλη τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὄφθαλμός, βραχίονες διασταυρούμενοι, χείρ κεκαμμένη κατὰ τὸν ἄγκῶνα, ποὺς κεκαμμένος κατὰ τὸ γόνυ, μαστοὶ γυναικός.

B) Ζῷα καὶ πτηνά. Κεφαλὴ τράγου, βοῦς, ἔλαφος ἢ ἵριφος, κεφαλὴ βούς, βούκρανον, ζεῦγος κεράτων ἐλάφου, κεφαλὴ ὄνου, ἀράχνη.

Z) Ὁπλα καὶ ἐργαλεῖα. Πέλεκυς ἀπλοῦς καὶ διπλοῦς, ἐγχειρίδιον, βέλος, τεκτονικὰ ἐργαλεῖα, ὁ ἄρθρος τῶν σκυτέων, πρίων, σκέπαρνον, ρόπαλον ἢ σκῆπτρον, λύρα, πλῆκτρον.

Δ) Μέρη οἰκιας καὶ σκεύη οἰκιακά. Θύρα ἢ πύλη, δρύφακτος. πρόχους μεταλλικὴ ἢ πηλίνη.

E) Πλοῖα μὲν ἔνα ιστὸν καὶ πολύκωπα, ἵχθυς (ἴσως θύννος).

Ϛ) Διάφορα φυτά.

Z) Οὐράνια ἀντικείμενα, ὅτοι ἥλιος, ἀστὴρ μὲν ἀκτῖνας εὐθείας ἢ περιστρεφομένας.

H) Γεωμετρικὰ π. χ. X, σπεῖραι σιγμοειδεῖς.

Theta) Ἀβέβαια καὶ δυσδιόριστα.

Έκ τῶν ἰδεογραφικῶν αὐτῶν σημείων 20 % περίπου δύνανται νὰ παραβληθῶσιν πρὸς Αἰγυπτιακὰ ἱερογλυφικά, καὶ ἀλλὰ τόσα πρὸς Χεταϊκά. Πρὸς τὰ τελευταῖα μάλιστα ἡ συγγένεια εἶναι μεγαλυτέρᾳ λαμβανομένου ὑπὲρ ὄψει τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ τῶν Αἰγυπτιακῶν συμβόλων, πρὸς τὰ ὅποια γίνεται ἡ σύγκρισις ὅθεν ἡ ἱερογλυφικὴ Κρητικὴ γραφὴ ἀποκλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν ἢ τὴν Αἰγυπτιακήν. Τινὰ μάλιστα τῶν ἰδεογραφικῶν συμβόλων, π.χ. ἡ κεφαλὴ τοῦ λύκου μὲ τὴν γλώσσαν κρεμαμένη ὑποδηλοῦσι συγγένειαν ἀρκετὰ στενὴν μεταξὺ ἱερογλυφικῶν Κρητικῶν καὶ Χεταϊκῶν, ἐπίσης ὁ διπλοῦς πέλεκυς εἶναι Ἀσιατικὸς οὐχὶ Αἰγυπτιακός, καὶ ἐξ ἀλλού ἐκ τοῦ Κρητικοῦ ἱερογλυφικοῦ ἀλφαβήτου λείπουσιν ἐντελῶς τὰ συνθέστατα Αἰγυπτιακὰ ἱερογλυφικά. Καὶ αὖται μὲν εἶναι αἱ ὁμοιότητες, ἀλλ' αἱ διαφοραὶ τοῦ Κρητικοῦ ἰδεογραφικοῦ συστήματος πρὸς τὰ Αἰγυπτιακὰ καὶ τὰ Χεταϊκὰ εἶναι πολλῷ περισσότεραι, καὶ αὖται πείθουσιν, ὅτι καὶ ἀν τὰ γραφικὰ ταῦτα συστήματα ἔχουσι κοινὴν ἀπομεμαρξμένην ρίζαν καὶ συγγένειαν, ἀνεπτύχθησαν ὅμως ἴδιαιτέρως ἔκαστον καὶ ἐμορφώθησαν ἀνεξαρτήτως.

Ποιὰ νῦν εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ δύναμις τῶν ἱερογλυφικῶν σημείων τοῦ Κρητικοῦ ἀλφαβήτου; Ἐάν μεράν ἰδέαν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀποθέλεποντες μόνον εἰς τὰ ἀρχαιότατα δείγματα τῶν εἰκονογραφικῶν σημείων τὰ εὑρισκόμενα πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν τριπλεύρων πρισματικῶν σφραγίδων ἐκ στεατίτου τοῦ βραχυτέρου εἰδούς. Εἰς ταῦτα τὸ γραφικὸν σύστημα εἶναι τὸ ἀπλούστερον καὶ ἀριδότερον τὰ εἰκονογραφικὰ σύμβολα νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἰδεογραφικῶς κατὰ τὸν φυσικώτερον τρόπον, ἥτοι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ σύμβολα ταῦτα δηλοῦσιν αὐτὰ τὰ εἰκονιζόμενα ἀντικείμενα. Εἰς τὰ ἀρχαιότατα ταῦτα δείγματα ὑφίσταται προσωπική τις ἀναφορὰ τῶν εἰκονιζομένων πρὸς τὸν κάτοχον τῆς σφραγίδος. Συνήθως εἰς τὴν μίαν πλευρὰν εἰκονίζεται ἀνθρωπίνη μορφή, ἥτις πιθανώτατα δηλοῖ αὐτὸν τὸν κύριον τῆς σφραγίδος, τὰ δὲ ἄλλα σύμβολα ὑποδηλοῦσι δι' εἰκόνων τὸ ἔργον, τὸ ἐπάγγελμα ἢ τὴν ἴδιότητα τοῦ εἰκονιζομένου κατόχου. "Οταν π.χ. εἰκονίζωνται ζῶα, βοῦς ἢ αἴξ ἢ ἀγγεῖα (γαλακτοφόρα πιθανῶς), δηλοῦται διὰ τούτων ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος ἴδιοκτήτης εἶναι κάτοχος ποιμνίων ἢ βουκολίων, πλοΐον δηλοῖ ναυτικόν, λύρα μουσικόν, ἵχθυες ἀλιέα, κάμηλος καὶ στρουθοκάμηλος ἐμπορευόμενον μὲ τὰς ἀκτὰς τῆς

Συρίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς. Εἰς ἄλλην σφραγῖδα εἰκονίζεται κυνήγιον ἐλάφου, εἰς ἄλλας φαίνονται στιγμαὶ ἡ ἀριθμοὶ κατὰ σύστημα δωδεκαδικόν, ὥστε εἰς τὰς πρωτογόνους ταύτας σφραγῖδας θλέπομεν τὰ ἔργα καὶ τὰς συνήθεις ἀσχολίας τοῦ κτήτορος, τὰ πλοῖα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐταξιδεύεις, τὴν λύραν ἣν ἔπαιζε, τὰ ποίμνια καὶ τὰ οίκια καὶ ζῷα τὰ ὁποῖα ἔτρεφε, τὰ θηρία τὰ ὁποῖα ἐθήρευεν, καὶ τὸ δωδεκαδικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον μετεχειρίζετο κατὰ τὰς ἐμπορικάς αὐτοῦ συναλλαγάς.

Αἱ ἀπλούστεραι αὕται ιδεογραφικαὶ παραστάσεις, τῶν ὁποίων ἡ σημασία κατά τινα τρόπον ἔξευρίσκεται παρήγαγον κατὰ μικρὸν τοὺς ἄλλους εἰκονογραφικοὺς τύπους, ἐν οἷς ἡ σημασία δὲν εἶναι πλέον καταφανής, καὶ εἰς τοὺς ὁποίους ἐπικρατεῖ σημασία συνθηματική.

Πλὴν τῶν ιδεογραφικῶν συμβόλων ὁ κ. Ἐθανς εἶδε καὶ ἀντέγραψε καὶ σύμβολα γραμμικοῦ συστήματος. Ταῦτα δὲν ἀναφαίνονται εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους σφραγῖδοις θιους, ἀλλὰ παρουσιάζονται κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ τινα χρόνον συνυπάρχουσιν ἀναμεμειγμένα μετὰ τῶν ιδεογραφικῶν. Τινὲς τῶν γραμμικῶν τούτων χαρακτήρων ἐν τούτοις εἴναι τόσον παλαιοί, ὥστε δύνανται νὰ ἀναχθῶσι μέχρι τῆς 12 Αἰγυπτιακῆς Δυναστείας. Ἐντεῦθεν ἐπεται ὅτι οἱ γραμμικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες δὲν παρήχθησαν ἐκ τῶν ιερογλυφικῶν, ἀλλ' ὅτι ἐγεννήθησαν ἐξ ἄλλου συστήματος γραφῆς ἐπίσης ἀρχαίου ὅσον καὶ τὸ ιερογλυφικόν. Οἱ γραμμικοὶ οὗτοι χαρακτῆρες παρετηρήθησαν ἐν Κρήτῃ εἰς μνημεῖα ποικιλώτερα τῶν φερόντων τοὺς ιερογλυφικοὺς χαρακτῆρας¹ εὑρίσκονται δηλ. γραμμικοὶ χαρακτῆρες πρῶτον ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν σφραγῖδοις θιων οἰουδήποτε σχήματος, τριπλεύρων, τετραπλεύρων, κωνοειδῶν, φακοειδῶν καὶ τῶν λοιπῶν, ἐπειτα εἰς ἔξαρτήματα κοσμηματικὰ καὶ σφονδύλια ἐξ ἀρχαιοτάτων Κρητικῶν στρωμάτων, ὁποῖον λ. χ. τὸ τοῦ Ἀγίου Ὄνουφρίου παρὰ τὴν Φαιστόν (1), ἐπ' ἀγγείων λιθίνων ὅπως εἴναι ἐν ἀπὸ Γουλᾶς καὶ ἄλλο ἀπὸ Προδρομον Βοτσάνων (2), ἐπὶ τῶν ὄγκοις θιων Κνωσοῦ καὶ εἰς ἔνα ἐκ Φαιστοῦ, καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα γραμμικοῦ συστήματος, εἰς τὴν ἐκ στεατίτου τράπεζαν τῶν προσφορῶν τὴν εὑρεθεῖσαν κατὰ τὸ 1895

(1) A. Evans, Cretan Pictographs p. 105 κεξ.

(2) Αὐτόθι σελ. 9, 10. fig. 4, 5.

εἰς τὸ σπήλαιον Ψυχροῦ τὸ Δικταῖον Τερὸν τῶν Λυκτίων (1). Εἰς τὸ γραμμικὸν τοῦτο σύστημα πρέπει ἥδη νὰ ὑπαχθῶσι καὶ τὰ γραμμικὰ σύμβολα τὰ παρατηρηθέντα εἰς τὰς λαθάς τῶν ἀγγείων τῶν Μυκηνῶν, τοῦ Μενιδίου, τῆς Ναυπλίας, τοῦ Σιφνίου καὶ τὰ ἐπὶ τῶν Μυκην. ἀγγείων τοῦ Fayoum, περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν προηγουμένως.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐνεπιγράφων μνημείων συνάγονται χαρακτῆρες γραμμικοὶ 32. Ἐκ τούτων 1^ο περίπου ὁμοιάζουσι πρὸς γράμματα τοῦ Κυπριακοῦ συλλαβαρίου, ἄλλα δὲ πρὸς τὰ Φοινικικὰ καὶ τὰ ἐκ τούτου παραχθέντα ἀρχαῖα Ἑλληνικά, ἐξ ὧν ὁ κ. Ἐθανς κατήρτισε πίνακα συγκριτικόν, ἐν ᾧ παραθέτει καὶ συγκρίνει τὰ γραμμικὰ σύμβολα τῶν ἀλφαριθμάτων τούτων, ὑποδηλῶν διὰ τούτου ὅτι θεωρεῖ πιθανὴν τὴν ἴδεαν, ὅτι καὶ ἀν τὸ Κυπριακὸν καὶ τὸ Φοινικικὸν ἀλφάριθμον δὲν παρήχθησαν ἀμέσως ἐκ τοῦ Κρητικοῦ, τούλαχιστον θὰ ἔχωσι πάντα ταῦτα κοινὴν τὴν ρίζαν, ἐγεννήθησαν δηλ. καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐξ ἀρχαιοτέρου γραμμικοῦ συστήματος τῆς Δυτικῆς Ἀσίας. Τότε κατανοεῖται καλύτερον καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονεύθεν χωρίον τοῦ Διοδώρου περὶ τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαριθμοῦ.

Περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς δυνάμεως τῶν γραμμικῶν τούτων συμβόλων οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν, διότι βεβαίως ἡ σημασία αὐτῶν εἶναι συνθηματική. Τὴν κλείδα πρὸς ἐρμηνείαν τῶν στοιχείων τοῦ ἀλφαριθμοῦ τούτου μόνον ἡ εὗρεσις κειμένου κατὰ διπλοῦν σύστημα γεγραμμένου θὰ ἡδύνατο νὰ μᾶς παράσχῃ. Ἐκεῖνο μόνον τὸ ὄποιον θεωρεῖται πιθανόν, εἶναι ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι συλλαβαϊκὸν ὅπως τὸ Κυπριακόν, ἔκαστον δηλ. στοιχεῖον τοῦ ἀλφαριθμοῦ δὲν ἀντιπροσωπεύει μίαν λέξιν ὀλόκληρον ἢ μίαν ἔννοιαν ὅπως τὸ ἴδεογραφικόν, οὐδὲ πάλιν ἔνα μόνον φθόγγον, ὅπως τὸ Ἑλληνικόν, ἄλλὰ μίαν συλλαβήν. Ἡ διεύθυνσις τῶν γραμμάτων εἶναι ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά.

Κεφαλαιωδῶς οὕτω δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὴν ἐκ τῶν Κρητικῶν μνημείων συναχθείσαν θεωρίαν τοῦ κυρίου Ἐθανς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κρήτης περὶ τῆς προελληνικῆς γραφῆς. Κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν πολλοὺς αἰώνας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαριθμοῦ καὶ τῆς εἰσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε σύ-

(1) A. Evans, Further discoveries p. 350-361 fig. 25-27.

στημα γραφῆς καὶ ἐφ' ἄλλας μὲν χώρας, ὅπου ἡκμαζεν ὁ προελληνικὸς πολιτισμός, μάλιστα δὲ πάντων ἐν Κρήτῃ. Τοῦ συστήματος τούτου εὑρηνται δύο φάσεις, μία μὲν ἡ εἰκονογραφικὴ παρατηρηθεῖσα μέχρι τοῦδε ἐν Κρήτῃ καὶ ἔχουσα ὄμοιότητά τινα πρὸς τὸ Αἴγυπτιακὸν ἱερογλυφικὸν καὶ ἀκόμη περισσότερον πρὸς τὸ Χεταϊκόν, ἀλλ' ἐντελῶς ἀνεξάρτητον ἀπὸ τούτων. Δευτέρα φάσις εἶναι ἡ γραμμικὴ, οὖσα συλλαβικὴ τὸν χαρακτῆρα, ὅπως τὸ κατόπιν Κυπριακὸν καὶ ἔχουσα πολλὰ τὰ κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὸ Κυπριακὸν τὸ Φοινικικὸν καὶ τὸ ἀρχαϊκὸν Ἑλληνικόν. Τὸ γραμμικὸν τοῦτο σύστημα φαίνεται ὅτι ἔλαβεν εὐρυτέραν διάδοσιν τοῦ ἱερογλυφικοῦ καὶ διὰ τοῦτο δειγματα αὐτοῦ εὑρέθησαν καὶ ἔκτὸς τῆς Κρήτης ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ταῖς νήσοις. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι πιθανόν, ὅτι προηλθεν ἐξ Ἀσίας, ὅπου ἐπεχωρίαζε καὶ ὑπόθεν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ τὰ συγγενῆ ἀλφάβητα Κυπριακὸν καὶ Φοινικικόν.

**Γ'. Ἀρχεῖα Κρητικὰ καὶ ἄλλα ἐνεπέγραφα μνημεῖα
εὑρεθέντα κατὰ τὰς ἐν Κρήτῃ ἀνασκαφάς.**

Τὴν λαμπροτάτην ἀπόδειξιν καὶ ἐπαλήθευσιν τῆς θεωρίας τοῦ κ. "Εθανς περὶ ὑπάρξεως γραφῆς λίαν ἀνεπτυγμένης καὶ διαδεδομένης ἀπὸ μακροῦ χρόνου παρέσχον αἱ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου ἀρξάμεναι ἀνασκαφαί. Αὐτὸς ὁ κ. "Εθανς πρώτος ἔξεχωσε τὰ Κρητικὰ ἀρχεῖα τοῦ Κνωσίου ἀνακτόρου, ὅπεραν δὲ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἐν Ἀγίᾳ Τριάδι παρὰ τὴν Φοιστόν.

Τὰ εὑρεθέντα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Κνωσοῦ γράφικὰ μνημεῖα περὶ τὰ δισχίλια τεμάχια ἀκέραια καὶ μὴ εἶναι πινακίδες ἐκ πηλοῦ ἐπὶ τῶν ὅποιων δι' αἰχμηροῦ ἐργαλείου ἔχαραχθησαν τὰ γράμματα, ὅτε ὁ πηλὸς ἦτο ἀκόμη μαλακός, ἔχουσαι κατὰ τοῦτο ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὰς πηλίνους ἐνεπιγράφους πλίνθους τῶν Βαθύλωνίων μὲ τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφάς.

Αἱ πήλιναι πινακίδες τῆς Κνωσοῦ ἔμενον ὡμαί, ἀλλ' ὅτε ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ τοῦ Κνωσίου ἀνακτόρου διὰ πυρός, ἐν μέρος αὐτῶν ὑποστὰν ἴσχυρὰν καῦσιν ἐν τῇ φοιβερῷ πυρκαϊῷ ὡπτήθη καὶ οὕτω διεσώθη μέχρις ἡμῶν, καὶ τὸ παμφάγον πῦρ τὸ ἀφανίσαν τόσας βιβλιοθήκας τῆς ἀρχαιότητος εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐφάνη τού-

ναντίον σωτήριον καὶ εὐεργετικὸν καὶ διεφύλαξε δι' ἡμᾶς τὰ σπουδαῖα ταῦτα μνημεῖα.

α'. Τὸ γραμμικὸν εἶδος.

Ο μέγιστος ὅγκος τῶν πινακίδων περιέχει γράμματα τοῦ γραμμικοῦ εἴδους. Αἱ πινακίδες εἰναι ἐπιμήκεις γλωσσοειδεῖς στενούμεναι μικρὸν καὶ λεπτυνόμεναι κατὰ τὰ ἄκρα ὥστε νὰ ἀποτελῶσιν ἀκμήν, καὶ παχυνόμεναι κατὰ τὸ μέσον· ἡ μία ἐπιφάνεια εἰναι ἐπίπεδος καὶ ἐπὶ ταύτης εὑρηται ἡ ἐπιγραφὴ εἰς μίαν ἡ δύο σειράς· ὅπισθεν κυρτοῦται συνήθως. Τὸ μῆκος τῶν γλωσσοειδῶν πινακίδων ποικίλλει ἀπὸ 4 $\frac{1}{2}$ μέχρι 9 $\frac{1}{2}$, ἐκατοστῶν τοῦ μέτρου, τὸ δὲ πλάτος ἀπὸ 1 μέχρι 7 ἐκατοστῶν. Συνήθως τὰ γράμματα εἰναι γεγραμμένα εἰς δύο σειράς καὶ διευθύνονται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά. Ἐνίστε εὑρηται γράμματά τινα καὶ εἰς τὴν ὅπισθεν ἐπιφάνειαν ἐν εἴδει ὁπισθογραφήσεως, ἡ εἰναι καὶ ἡ ὅπισθεν ἐπιφάνεια κανονικῶς γεγραμμένη, ὅπως καὶ ἡ ἔμπροσθεν. Πλὴν τῶν μικρῶν αὐτῶν γλωσσοειδῶν πινακίδων εὑρέθησαν καὶ ἄλλαι μεγαλύτεραι τετραγώνου ὁρθογωνίου σχήματος ὄμοιαζουσαι πρὸς σελίδα σημερινοῦ βιβλίου ὅγδουν σχήματος μὲ πολλὰς σειράς γραμμάτων κατὰ πλάτος. Πρὸς εὔκολιαν καὶ ὁδηγίαν τοῦ γράφοντος εἶχον χαραχθῆ πρὸ τῆς γραφῆς γραμμαὶ ὄριζόντιοι εἰς ἑκείνας μάλιστα τὰς πινακίδας, ἐν αἷς αἱ σειραὶ τῶν γραμμάτων ἦσαν πλείονες τῶν δύο.

Αἱ πινακίδες τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ εὑρέθησαν κατὰ μεγάλας συστάδας (depots) εἰς διάφορα δωμάτια καὶ διαδρόμους καὶ ἦσαν προφανῶς φυλαγμέναι ἐντὸς κιβωτίων ξυλίνων, πηλίνων, γυψίνων, ὃν τεμάχια καὶ ἵχνη εὑρίσκοντο παρὰ τὰς πινακίδας. 'Αφ' οὐ περιεκλείστο ἐντὸς τῶν κιβωτίων τὰ γραπτὰ αὐτὰ μνημεῖα, τὰ κιβώτια ἦσαν καλῶς σφραγιζόμενα διὰ σφραγίδων ἐκ πηλοῦ, ὃν εὑρέθησαν ἀρκεταὶ παρὰ τοὺς σωροὺς τῶν πινακίδων· αἱ πήλιναι αὗται σφραγίδες φέρουσι τύπους ἐκ Μυκηναϊκῶν ἐγγεγλυμμένων λίθων τῆς καλλίστης ἐποχῆς τῆς τέχνης. Πρὸς περισσοτέραν δὲ ἀκόμη ἀσφαλειαν τῶν ἀρχείων οἱ πήλινοι αὐτοὶ σφραγιδότυποι ἐπεσημαίνοντο γράμματις χαρακτοῖς ὑπὸ ἐλεγκτοῦ ὡς φαίνεται ὑπαλλήλου, καὶ ἀκόμη ὡπισθογραφοῦντο δι' ἄλλων χαρακτῶν γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ

γραμμικοῦ συστήματος. Αἱ πολλαπλαὶ αὗται προφυλάξεις δεικνύουσι μὲν τὴν σημασίαν, ἥν οἱ ἔνοικοι τοῦ ἀνακτόρου ἀπέδιδον εἰς τὴν διαφύλαξιν τῶν ἐνεπιγράφων αὐτῶν μνημείων, μαρτυροῦσι δὲ ταύτοχρόνως τὴν πολυχρόνιον πεῖραν τῶν ἐντεταγμένων τὸν καταρτισμὸν τῶν Κρητικῶν ἀρχείων ὑπαλλήλων.

Τὸ γραμμικὸν σύστημα, εἰς ὃ εἶναι γεγραμμέναι αἱ πινακίδες Κνωσοῦ, εἶναι αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶχε παρατηρήσει ὁ κ. Ἐθανς εἰς τὰς σφραγίδας, τὰ πήλινα καὶ λιθινά ἄγγεια, εἰς τὴν τράπεζαν τῶν σπονδῶν τοῦ Δικταίου καὶ εἰς τοὺς ὄγκολιθους τῶν Κρητικῶν ἀνακτόρων. Οἱ δῆλοι ἀριθμὸι τῶν συμβόλων τῶν παρατηρηθέντων μέχρι τοῦδε εὑδιακρίτως ἐπὶ τῶν πινακίδων εἶναι ἔδομηκοντα. Τούτων δέκα μὲν ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς γράμματα τοῦ Κυπριακοῦ συλλαβαρίου, δέκα δὲ ἄλλα πρὸς τὰ τοῦ Φοινικικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαριθμοῦ. Τὰ γραμμικὰ Κρητικὰ σύμβολα φαίνεται ὅτι ἡσαν συλλαβικὰ (ὅπως τοῦ Κυπριακοῦ), τοῦτο δὲ τὸ εἰκάζομεν ἐκ διαιρετικῶν τινῶν σημείων εὑρίσκομενων ἐνιαχοῦ μεταξὺ τῶν λέξεων, καὶ διευθύνονται σταθερῶς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά.

Μεταξὺ τῶν γραμμικῶν χαρακτήρων τῶν πινακίδων Κνωσοῦ διακρίνονται καὶ τινα εἰκονογραφικὰ καὶ ἄλλα πάλιν γραμμικὰ μὲν τὴν κατασκευὴν ἄλλὰ μαρτυροῦντα τὴν ἐκ τῶν εἰκονογραφικῶν καταγωγὴν των. Οὕτω π. χ. εὐρίσκομεν ἀνθρωπίνην κεφαλήν, τὸν λαιμόν, τοὺς διασταυρούμενους βραχίονας, πετόμενον πτηνόν, θύραν μετὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐγκαρπίων δοκῶν, τὸν δύφακτον, θρόνον μὲν ψηλὸν ἐρεισινωτον, δένδρον καὶ φύλον. Ἐπειτα εὑρηται ἐν ταῖς πινακίσι ταύταις καὶ ἀριθμός τις στοιχείων καθαρῶς ἰδεογραφικός, ἔκαστος δηλ. τῶν εἰκονογραφικῶν αὐτῶν χαρακτήρων ἀντιπροσωπεύει μίαν ἴδεαν, ἐν πρᾶγμα. Τοιαῦτα εἶναι τὰ εἰκονογραφικὰ σημεῖα τὰ εἰκονίζοντα ἀρματα, ἵππους, ἀνθρώπους (πιθανῶς δούλους), πελέκεις, δόρατα, βέλη, τάλαντα, ἀγγεῖα μεταλλικὰ καὶ πήλινα, οἰκίας, σιτοθολῶνας, χοίρους, στάχυς, διάφορα εἴδη δένδρων καὶ ἀνθος κροκοειδὲς πρὸς παρασκευὴν ἀρώματος ἢ βαφῆς.

Πλὴν τῶν κυρίως γραφικῶν χαρακτήρων παρετηρήθησαν καὶ ἀνεγνωρίσθησαν ἀνεύ ἀμφιβολίας ἐπὶ τῶν πλείστων πινακίδων τοῦ γραμμικοῦ συστήματος καὶ ἀριθμοὶ ἀνήκοντες εἰς σύστημα δεκαδικὸν καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὸ Αἰγυπτιακὸν ἀριθμητικὸν σύστημα. Αἱ μονάδες

δηλούνται δι' ίσου ἀριθμοῦ γραμμῶν καθέτων, αἱ δεκάδες διὰ γραμμῶν ὄριζοντιῶν, αἱ ἑκατοντάδες διὰ μικρῶν κύκλων, αἱ χιλιάδες διὰ κύκλων ἔχόντων τέσσαρας ἀκρέμονας πρὸς τὰ ἔξω σταυροειδῶς τεταγμένους καὶ ἡ μυριάς ἵσως διὰ τοῦ σημείου τῶν χιλιάδων μὲν γραμμὴν ὄριζοντιῶν ἐντὸς κύκλου. Αἱ πινακίδες αἱ φέρουσαι τοὺς ἀριθμοὺς ὑπετέθη δικαίως ὅτι εἶναι λογαριασμοί, ἀποδεῖξεις, εὑρετήρια πραγμάτων τοῦ ἀνακτόρου, αἱ δὲ φέρουσαι τὰ ἀρματα, τοὺς ἵππους, τοὺς τροχούς, τὰ βέλη, τοὺς δούλους ἀκολουθούμενα ὑπὸ ἀριθμῶν εἶναι κατάλογοι τῶν ἀποθηκῶν καὶ τοῦ ὄπλοστασίου τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου. Εἰς ἄλλας πινακίδας τῶν ἀριθμῶν προηγούνται σταθερῶς ἐπαναλαμβανόμενα σύμβολά τινα στερεότυπα, τὰ ὅποια ἔξηγούνται ως δηλοῦντα μέτρα καὶ σταθμά. Εἰς ἀποθήκην πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ παρὰ τὴν λιθόστρωτον ὁδόν, εὑρέθησαν πινακίδες, ἐν αἷς καταγράφονται βέλη, τροχοὶ ἀρμάτων, σκελετοὶ ἀρμάτων, δόρατα καὶ τὰ δομοια. Μία τῶν πινακίδων αὐτῶν ἀναγράφει διὰ τοῦ γνωστοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος 6010 βέλη, μία ἄλλη 2630, ἄλλη 478 τροχούς(1). Καὶ πράγματι ἔκει πλησίον εὑρέθησαν δύο σωροὶ χαλκῶν βελῶν, τὰ ὅποια ἦσαν φυλαγμένα ἐντὸς ξυλίνων κιθωτίων, ὃν ἐσώθησαν ἔχοντα τοιαῦτα λαβαῖ, πλησίον δὲ εὑρέθησαν καὶ οἱ ἐκ πηλοῦ σφραγιδότυποι, δι' ὃν ἦσαν ἡσφαλισμένα τὰ κιθώτια. Τὰ βέλη εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ θὰ ἔχρησίμευον πρὸς θήραν μικρῶν ζῴων καὶ πτηνῶν.

Ἐκτὸς τῶν πινακίδων μικρὰ σύμβολα εὑρέθησαν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κνωσοῦ καὶ ἐπὶ ἄλλων ἀντικειμένων. Ἐπὶ πλείστων π.χ. ὄγκολιθων τοῦ ἀνακτόρου παρατηροῦνται τοιαῦτα σύμβολα, τὰ ὅποια καὶ ἀν εἶναι σήματα τῶν λιθοκόπων, εἶναι εἰλημμένα ἐκ τοῦ ἐν χρήσει γραμμικοῦ συστήματος. Ἐπειτα τοιαῦτα γράμματα παρετηρήθησαν ἐντὸς δύο κωνικῶν ποτηρίων ἀνώτων γεγραμμένα διὰ μέλανος πιθανῶς σηπίας καὶ καλάμου τὰ γράμματα ταῦτα ἔχουσιν ἀπόχρωσίν τινα ταχυγραφικὴν (cursive)(2). Τὸ εὕρημα τοῦτο δεικνύει ὅτι οἱ γραφεῖς τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ εἶχον διὰ τῆς συχνῆς χρήσεως ἀποκτήσει μεγάλην ἐμπειρίαν γραφῆς, πιθανῶς δὲ ὅπως καὶ ἐν Αἴγυπτῳ, ὑπῆρχε ἴδιαιτέρα τάξις γραφέων ἀσχολουμένη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν

(1) A. Evans, Brit. Sch. Ann. X (1904) 3. 54 seqq.

(2) A. Evans, Brit. Sch. Ann. VIII (1902) p. 109 fig. 66.

σύνταξιν και γραφήν τῶν ποικίλων γραπτῶν ἀρχείων και ἄλλων γραφηκῶν μνημείων ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἀνακτόρου.⁷ Επειτα τὸ μέγα πλῆθος τῶν πηλίνων σφραγισμάτων τῶν συλλεχθέντων ἐν Κνωσῷ, Ζάρκῳ, Ἀγίᾳ Τριάδι, Γουρνιᾷ πιθανώτατα προέρχονται ἐκ γραπτῶν μνημείων, ἐξ ἀλληλογραφίας ή ἄλλου εἰδούς ἑγγράφων, τὰ ὅποια θὰ ἦσαν γεγραμμένα ἐπὶ ὅλης φθαρτῆς παπύρου, διφθερῶν και τῶν όμοιών, και τὰ ὅποια ἔνεκα τούτου ἀπώλοντο, ἀλλ' ἐσωσαν τὰς πηλίνας σφραγῖδας δι' ὧν ἦσαν ἐσφραγισμένα, ὅπως δηλ. συνέβη εἰς πλεῖστα τῶν χρυσοῦσιούλλων, ἀργυροῦσιούλλων και μολυβδοῦσιούλλων ἑγγράφων τῆς Βυζαντιακῆς ἐποχῆς, ἐν οἷς τὰ μὲν ἑγγραφα ἐκ χάρτου η περγαμηνῆς ἀπώλοντο, ἐσώθησαν ὅμως ἐνίστε αἱ συνοδεύουσαι αὐτὰ μεταλλικαὶ βοῦλλαι.

Εἰς ἔνα ἐκ τῶν δύο θησαυρῶν τοῦ Κνωσίου ἀνακτόρου τῶν περιεχόντων τὰ ἐκ πορσελλάνης περίφημα χρωματιστὰ εἰδῶλα και ἄλλα ιερὰ πράγματα εὑρέθησαν και γραπτὰ τινα πήλινα μνημεῖα φέροντα γράμματα τοῦ γραμμικοῦ συστήματος δεικνύοντα παραλλαγάς τινας ἀπὸ τῶν τέως ἐγνωσμένων τῶν γραμμικῶν χαρακτήρων και ἵδια χαρακτηριστικά. Εἶναι δέ ταῦτα πινακίς πηλίνη ὄρθογωνίου σχήματος ἐλλιπής και ὀπισθόγραφος, βώλος πηλοῦ και δύο δίσκοι πηλίνοι (1). Παρὰ τὸν μικρὸν τῶν ἀριθμὸν τὰ μικρὰ ταῦτα γραπτὰ μνημεῖα ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν, διότι ἀντιπροσωπεύουσι στάδιον ἀναπτύξεως τοῦ γραμμικοῦ συστήματος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀρχαιότερον τοῦ ἀντιπροσωπευομένου ὑπὸ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν Κνωσίων πινακίδων. Ο κ. Evans διὰ τοῦτο τὸ μὲν ἀρχαιότερον αὐτὸ εἶδος ἔκάλεσε τάξιν A, τὸ δὲ νεώτερον εἰς ὃ εἴναι γεγραμμένα πάντα σχεδὸν τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἀρχείου Κνωσοῦ τάξιν B. Η τάξις A ἐγνώσθη κάλλιον, ἀφ' οὐ ἀνεκαλύφθησαν αἱ πινακίδες Ἀγίας Τριάδος και ἄλλων τινῶν μερῶν τῆς Κρήτης, αἱ ὅποιαι εἴναι γεγραμμέναι κατὰ τὸ ἀρχαιότερον αὐτὸ γραμμικὸν σύστημα. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων γραμμικῶν συστημάτων ὑπάρχουσι πλεῖστα στοιχεῖα κοινά, ἀλλὰ παρατηροῦνται και διαφοραὶ τινες, ἔξωτερικαὶ μέν, τὸ ὄρθογωνίον σχῆμα τῶν πινακίδων και η σκόπιμος ὅπτησις αὐτῶν εἰς τὴν τάξιν A, ἐσωτερικαὶ δὲ εἴναι τὸ διάφορον σχῆμα ἀρκετῶν σημείων και διαφορὰ τοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος. Επειτα η τάξις

(1) A. Evans, Brit. Sch. Ann. IX p. 51 fig. 27.

Α παρουσιάζει στοιχεία τινα ἔχοντα περισσοτέραν συγγένειαν πρὸς τὸ εἰκονογραφικὸν εἶδος ἢ ἡ τάξις Β, διὰ τοῦτο καὶ ἡ τάξις Α ἐθεωρήθη ἀρχαιοτέρα τῆς Β. 'Αλλ' ἐπειδὴ πάλιν παρετηρήθη ὅτι ἐν τῇ Α τάξει στοιχεία τινα εἶναι μᾶλλον προωδευμένα ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα τῆς Β, εἰκάζεται ὅτι ἡ τάξις Β δὲν παρήγθη κατ' εὐθεῖαν ἐκ τῆς Α, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον παράλληλος πρὸς αὐτὴν καὶ τὰ δύο συστήματα εἶναι συγγενῆ ἔχοντα κοινὴν τὴν καταγωγὴν ἀλλὰ διατηρήσαντα αὐτοτέλειάν τινα καὶ ἀνεξαρτησίαν ἐν τῇ περαιτέρῳ ἔξελιξει καὶ διαμορφώσει των. Διατί εἰς τὸ ἀνάκτορον Κνωσοῦ εὑρέθησαν καὶ τὰ δύο συστήματα δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἐρμηνευθῇ· ἵσως ὑποδηλοῦσι δυναστικήν μόνον μεταβολήν, διότι περὶ φύλετικῆς διαφορᾶς δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, ἀφ' οὗ τὰ δύο γραμμικὰ συστήματα εἶναι τοσοῦτον συγγενῆ.

6'. Τὸ ιερογλυφικὸν εἶδος.

'Ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Κνωσοῦ εὑρέθησαν πήλινα ἔγγραφα καὶ τοῦ ιερογλυφικοῦ συστήματος (1), αὐτοῦ ἐκείνου, τὸ ὅποῖον εἶχε γνωσθῆ διὰ τῶν Κρητικῶν σφραγίδων, ἃς ἀνεφέραμεν προηγουμένων. Τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ συστήματος τούτου εὑρέθησαν εὐάριθμα καὶ εἰς ἐν μόνον στημεῖον τοῦ 'Ανακτόρου, ήτοι ἐν στενῷ δωματίῳ κλειστοῖ πρὸς βορρᾶν τὸν μέγαν διάδρομον τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Κνωσίου Μεγάρου. Τὸ σχῆμα τούτων δὲν εἶναι τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν Κνωσίων πινακίδων τοῦ γραμμικοῦ συστήματος, ἀλλὰ διάφορον, εἶναι ράβδοι τετράγωνοι (καὶ μία τριγωνικὴ) φέρουσαι ὅπὴν κατὰ τὸ ἐν ἄκρον πρὸς ἀνάκτησιν, ἐπειτα βώλοι τινες πήλινοι ἐν σχήματι ὀστρέου διθύρου μὲ ὅπὴν κατὰ τὴν βαλβίδα καὶ τέλος τρίπλευροι πρισματικαὶ κεκαμμέναι ἐν σχήματι μηνοειδεῖ διάτρητοι κατὰ μῆκος τοῦ μεγάλου ἀξονος. Πᾶσαι αὖται αἱ πινακίδες εἶναι ἐπίτηδες ὠπτημέναι ἐπιμελῶς. Αἱ πινακίδες αὗται παρουσιάζουσιν ἴδεογραφικοὺς χαρακτῆρας ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν μᾶλλον γραμμίζουσαν ἢ οἱ χαρακτῆρες τῶν σφραγίδων καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι εἶναι νεώτεραι τῶν σφραγίδων καὶ ὅτι ἐπηρεάσθησαν πλειότερον ὑπὸ τοῦ γραμμικοῦ συστήματος. Αἱ πινακίδες αὗται φέρουσιν ἀναμείκους μετὰ τῶν εἰκονογραφικῶν καὶ πλείστους καθαρῶς γραμμικούς. Εἰς τὰς πινακίδας

(1) A. Evans, Brit. Sch. Ann. VI (1900) p. 59 seqq.

ταύτας παρουσιάζονται πλήν τῶν γνωστῶν ἥδη ἐκ τῶν σφραγίδων ἴδεογραφικῶν σημείων καὶ νέα ἄγνωστα τέως καὶ οὕτως ἀναθιβάζεται ἥδη ὁ ὀλικός ἀριθμὸς τῶν ἴδεογραφικῶν χαρακτήρων εἰς μίαν ἑκατοντάδα. Ἐκ τῶν νέων χαρακτήρων ἀναφέρομεν τὴν ἐπτάχορδον λύραν, ἔργαλεῖα ξυλουργοῦ, ρύκανην καὶ ἀλφάδιον, κεφαλὴν κυνός, μελίσσας, χειριδοειδὲς ἀντικείμενον ἔχον πιθανῶς σχέσιν μὲ τὴν μελισσοκομίαν, κλάδον ἐλαίας. Τινὰ τούτων εἶναι κυρίως ἴδεογραφικά, ἥτοι ἀποδίδουσιν ἀμέσως δι' εἰκόνος τὴν σημασίαν τοῦ συμβόλου π. χ. πλοϊον, πίθοι πλήρεις καρπῶν κτλ. Ἐνίστε αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταὶ συνοδεύονται ὑπὸ ἀριθμῶν ἀλλὰ διαφόρου ἀριθμητικοῦ συστήματος καὶ οὐχὶ τόσον σαφοῦς ὅπως εἰς τὰς γραμμικὰς πινακίδας. Καὶ ἡ διάταξις τῶν γραμμάτων εἰς τὰς ἴδεογραφικὰς αὐτὰς πινακίδας δὲν εἶναι τόσον τυπικὴ ὅπως εἰς τὰς γραμμικὰς ἀλλὰ παρουσιάζει μᾶλλον πολύπλοκον ποικιλίαν· ἐνίστε ἀναγνωρίζεται βουστροφηδὸν διάταξις. Καὶ τὸ ιερογλυφικὸν τοῦτο σύστημα εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ γραμμικοῦ, καίτοι εἴπομεν ἥδη ὅτι καὶ εἰς τὰ ιερογλυφικὰ κείμενα ἀναμειγνύονται γραμμικοὶ χαρακτῆρες καὶ ἀντιστρόφως. Ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὀλίγα στοιχεῖα ἔχουσι κοινὰ τὰ δύο συστήματα, καὶ ὅτι ἀπὸ διαφόρου ἀρχῆς ἔκαστον ὠρμήθη καὶ ἀνεξαρτήτως ἐσχηματίσθη καὶ διεμορφώθη. Καὶ εἶναι μὲν τυπολογικῶς τὸ ιερογλυφικὸν σύστημα ἀρχαιότερον, ἀλλὰ πάλιν κατά τε τὴν μορφὴν καὶ τὴν διάταξιν τὸ γραμμικὸν δεικνύει μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον.

Ἐθεωρήθη παράδοξον, ὅτι αἱ ιερογλυφικαὶ πινακίδες εὑρέθησαν εἰς ἔν μόνον σημεῖον καὶ δὴ ἐντὸς διαμερίσματος ἐκ τῶν νεωτέρων τοῦ ἀνακτόρου. Ὁ κ. "Ἐθανς προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑποθέτων, ὅτι τὸ ιερογλυφικὸν αὐτὸ τελεοῦτος τῆς γραφῆς ἐπεχωρίαζε κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, ὅπου κατώκουν οἱ Ἐτεόκρητες, φῦλον καὶ τότε καὶ κατὰ τὴν ἴστορικὴν ἐποχὴν ἐντελῶς διάφορον τοῦ Μυκηναϊκοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ ὅτι αἱ πινακίδες αὗται προέρχονται ἐκ τούτων καὶ δηλοῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ Κνωσίου ἀνακτόρου οἱ Ἡγεμόνες τῆς Κνωσοῦ ἐπεξέτειναν τὴν κυριαρχίαν των καὶ εἰς τὴν χώραν τῶν Ἐτεοκρήτων, καὶ τότε αἱ ιερογλυφικαὶ πινακίδες εἶναι ὑπομνήματα καὶ λογαριασμοὶ φόρων τελουμένων ὑπὸ τῶν Ἐτεοκρήτων εἰς τοὺς Κνωσίους ἐπικυράρχους Δυνάστας, ἢ ὅτι τούναντίον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς

παραχυῆς τοῦ ἀνακτόρου οἱ Ἐτεόχρητες ἐπέβαλον τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπιρροήν των· εἰς τὴν Κνωσόν, ἵσως κατέλαθον καὶ τὰ Βασίλεια καὶ ἔγκατέστησαν ἴδιον Ἡγεμόνα, καὶ οὕτως ἀφῆκαν εἰς τὰ ὄλιγα ταῦτα γραπτὰ μνημεῖα τοῦ ἱερογλυφικοῦ εἴδους ἵχυν τῆς ὑπερισχύσεώς των.

**Δ'. Γραπτὰ μνημεῖα Φαιστοῦ, Ἀγίας Τριάδος
καὶ λοιπῶν μερῶν.**

Ταύτοχρόνως σχεδὸν μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν πηλίνων ἀρχείων τῆς Κνωσοῦ ἥρχισαν νὰ εὑρίσκωνται ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀρχαιολόγων γραπτὰ μνημεῖα καὶ εἰς τὸ ἄλλο σπουδαῖον κέντρον τοῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν Φαιστόν, καὶ κατόπιν καὶ εἰς τὸ πλησίον ἀνάκτορον ἡ ἔξοχικὴν ἔπαυλιν τῶν Φαιστίων ἡγεμόνων τὴν Ἀγίαν Τριάδα. Ἐν γραπτὸν σύμβολον ἐπὶ ὄγκολιθου εἶχε παρατηρηθῆ κατὰ τὴν Φαιστόν καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς, ὃ ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω· ἀλλ' ἀμεσῶς ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς ἔκχώσεως τοῦ ἀνακτόρου Φαιστοῦ ἥρχισαν νὰ εὑρίσκωνται λελαζευμένα ἐπὶ τῶν ὄγκολιθων τοῦ ἀνακτόρου τῶν τε κατὰ χώραν εὑρισκομένων καὶ τῶν ἀπεσπασμένων ἄλλα σύμβολα, τινὰ τῶν ὅποιων ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις, ἐνίστε δὲ συνευρίσκονται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου δύο καὶ τρία. Κατηρτίσθη οὕτως ἐκ τούτων σειρὰ συμβόλων τεσσαράκοντα περίπου τὸν ἀριθμόν(1). Μεταξὺ τούτων τὰ συνηθέστερα είναι ὁ ἀστήρ, ὁ διπλοῦς πέλκις, ὁ στάχυς ἢ κλάδος δένδρου, στάυρὸς ἐλληνικὸς ἢ ἐν σχήματι X, τρίαινα· ἄλλα δὲ ὄμοιάζουσι πρὸς ἀρχαϊκὰ ἐλληνικὰ γράμματα, π. χ. πρὸς τὸ E, H, Σ.

Ἄλλα κείμενα γραφῆς πλὴν τῶν ἐπὶ τῶν ὄγκολιθων τοῦ ἀνακτόρου συμβόλων εὑρέθησαν ἐν Φαιστῷ, ἦτοι μικρὰ ἐπιγραφὴ δι' ἀκίδος χαρακτὴ (graffito) εἰς χεῖλος Μυκην. πιθου, ἄλλη εἰς χεῖλος ἀγγείου καὶ τέλος εὑρέθη πηλίνη πινακὶς ὄρθογωνίου σχήματος ὅπτὴ ἔχουσα γραμμικοῦ συστήματος Α χαρακτῆρας εἰς δύο γραμμὰς βουστροφῆδὸν διατεταγμένους (2).

Εἰς τὸ παρὰ τὴν Φαιστὸν ἀνάκτορον τῆς Ἀγίας Τριάδος εὑρέθη-

(1) E. Pernier ἐν Monumenti antichi dei Lincei vol. XIV p. 127 f.

(2) Αὐτοθι vol. XII p. 89 seq.

σαν πολλῷ ἀφθονώτερα τὰ γραφικὰ μνημεῖα. Εἰς πλείονα δηλ. σημεία τοῦ ἀνακτόρου συνελέχθησαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν μετὰ τῶν πηλίνων σφραγισμάτων καὶ πολλαὶ πινακίδες καὶ βῶλοι δισκοειδεῖς περιέχουσαι κείμενα γεγραμμένα κατὰ τὸ γραμμικὸν σύστημα τῆς τάξεως Α (1). Οἱ πηλὸις αὐτῶν εἶναι καθαρὸς καὶ καλῶς ὡπτημένος σκοπίμως καὶ οὐχὶ τυχαίως, αἱ πινακίδες ἔχουσι τὸ ὄρθογώνιον σχῆμα, φέρουσι πλείονας σειρὰς γραμμάτων καὶ εἶναι γεγραμμέναι πολλάκις καὶ ἐπὶ τῶν δύο ἐπιφανειῶν. Τὰ γράμματα καὶ τούτων διευθύνονται ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιά. Καὶ εἰς τὰς πινακίδας ταύτας παρατηρεῖται ἀριθμός τις εἰκονογραφικῶν σημείων καὶ ἀριθμοὶ καὶ διὰ τοῦτο ὑποτίθεται, διτι καὶ τούτων πολλαὶ εἶναι λογαριασμοὶ καὶ κατάλογοι πραγμάτων τοῦ ἀνακτόρου καὶ εὑρετήρια τοῦ ὄπλοστασίου. Καὶ τὰ γράμματα Φαιστοῦ δεικνύουσι ὁμοιότητας πρὸς τινὰ τοῦ Κυπριακοῦ ἀλφαβήτου καὶ τοῦ Φοινικικοῦ καὶ τῆς Φυλακωπῆς τῆς Μήλου (2), δὲν λείπουσι δὲ ὁμοιότητές τινες καὶ πρὸς τὰ ἱερογλυφικὰ τῆς Αίγυπτου. Ἐν Ἀγίᾳ Τριάδι εὑρέθη καὶ μέγας πίθος Μυκηναϊκὸς φέρων δύο ἐπιγραφὰς τοῦ γραμμικοῦ συστήματος, ὃν ἡ μία διατηρουμένη ἀκεραία φέρει ἐξ μεγάλα καὶ βαθέα γράμματα.

Αἱ πινακίδες 'Αγίας Τριάδος καὶ οἱ βῶλοι δίδουσιν ὁμοῦ 47 σύμβολα, ἀν δὲ λάθωμεν ὑπ' ὅψιν καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ὄγκολιθων Φαιστοῦ καὶ τῆς πινακίδος ἔχομεν τὸ δόλον 70 γράμματα.

'Εκτὸς τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φαιστοῦ εὑρέθησαν γραπτὰ μνημεῖα προελληνικῆς γραφῆς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Κρήτης.

Εἰς τὸν Μυκην. συνοικισμὸν Ζάκρου Σητείας τὸν ἀνασκαφέντα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήνας Ἀγγλικῆς Σχολῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1901 εὑρέθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κ. Hogarth πινακίς ὄρθογωνίου σχήματος ὃπισθόγραφος φέρουσα δύο σειρὰς γραμμάτων ἐκατέρωθεν ἐπίτηδες ὡπτημένη. 'Ἐνταῦθα πρὸς τούτοις εὑρέθη καὶ μέγας ἀριθμὸς τῶν πηλίνων σφραγισμάτων, τὰ ὅποια πιθανῶς προέρχονται ἐξ ἀλληλογραφίας ἢ ἄλλων γραπτῶν μνημείων ἐκ φθαρτῆς ὥλης. (3)

'Ἐκ Παλαικάστρου Σητείας, τῆς Ἐδείας τῶν ἀρχαίων, ἐξ ἀνα-

(1) F. Halbherr, *Monumenti antichi dei Lincei* 1903. p. 21. seq.

(2) Excavations at Phylacopi p. 177 seq. pl. p. 179.

(3) D. Hogarth, *Excavations at Zacro in Brit. Sch. Ann.* VII. p. 121 seq.

σκαφῆς ἐπίσης τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς ἔχομεν πηλίνην πινακίδα ὄρθογωνίου σχήματος ἐπίτηδες ὀπτικές φέρουσαν ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας ἐπτὰ σειράς γραμμάτων μεταξὺ χαρακτών γραμμῶν (1). Ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους προέρχεται καὶ μικρὰ πρισματικὴ ἑξάπλευρος πινακίς ἐλλιπῆς φέρουσα γράμματα καὶ εἰς τὰς τέσσαρας σφζομένας πλευρὰς πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὰς ἐλλειπούσας δύο ἄλλας. Ἐν τῷ αὐτῷ συνοικισμῷ εὑρέθη καὶ τεμάχιον ἀγγείου ἐκ στεατίτου φέρον σύστημα τεσσάρων γραμμάτων.

Εἰς τὸν Μυκην. συνοικισμὸν Γουρνίᾳ Ἰαραπέτρου τὸν ἀνασκαφέντα ὑπὸ τῆς Ἀμερικανίδος Miss Boyd εὑρέθησαν ἀρκετὰ σφραγίσματα ὑποδηλοῦντα πιθανῶς τὴν ὑπαρξίν γραπτῶν μνημείων ἐκ φθαρτοῦ ὄλικοῦ, εὑρέθησαν δὲ πρὸς τούτοις καὶ δύο δισκοειδεῖς βώλοι πήλινοι φέροντες χαρακτούς χαρακτῆρας τοῦ γραμμικοῦ συστήματος.

Εἰς τὴν προϊστορικὴν περιφερικὴν οἰκίαν Χαμαΐζιου Σητείας τὴν ἐκχωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ γράφοντος (2) εὑρέθη τεμάχιον χονδροῦ ἀγγείου, ἐφ' οὗ εὑρηνται χαραχθέντα δύο μεγάλα καὶ εὐδιάκριτα γραφικὰ σύμβολα.

Τέλος εἰς θέσιν Παπούραν ἐπὶ τῆς ὁροσειρᾶς τῆς διαχωρίζούσης τὰς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ Λασιθίου, ὅπου εἶναι γνωστὸν ὅτι εὑρηται Μηκυναϊκὸς συνοικισμός, εὑρέθη τυχαίως ὑπὸ χωρικοῦ πρὸ ὀλίγου χρόνου πηλίνη πινακίς τοῦ ὄρθογωνίου σχήματος οὐχὶ μεγάλη καλῶς ὀπτικένη φέρουσα μίαν σειρὰν γραμμάτων τοῦ γραμμικοῦ συστήματος ἐκ πέντε στοιχείων καὶ εἰς δευτέραν γραμμὴν τὸν ἀριθμὸν 35 δεδηλωμένον κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῶν πινακίδων Κνωσοῦ, ὅποι διὰ τριῶν ὄριζοντιών γραμμῶν ἀκολουθουμένων ὑπὸ πέντε καθέτων.

Ἐκ τῶν εὑρημάτων τούτων καταδεικνύεται ὅτι ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν Κνωσόν, οὐδὲ ἡτο μεμονωμένον φαινόμενον, ἀλλ' ἡτο θεσμὸς εὑρέως ἐξηπλωμένος καὶ ἐν κοινῇ χρήσει καθ' ὅλην τὴν ἀνατολικὴν καὶ κεντρικὴν Κρήτην, ἀπὸ χρόνου πολλοῦ ἀναφανεῖς καὶ διαδοθεῖς καὶ προοδεύσας καθ' ὅλην τὴν ἀκτῶν ὅπου ἔφθανον αἱ λάμψεις τοῦ λαμπροῦ Κρητικοῦ πολιτισμοῦ.

(1) *Journal of Hellen. Studies* XXIII. p. 386.

(2) Δημοσιεύεται κατ' αὐτὰς ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 'Αθηνῶν 1906 τεύχει Γ' καὶ Δ'.

Καὶ τὰ μὲν γραπτὰ μνημεῖα εὑρέθησαν πολυάριθμα ἐν Κρήτῃ, ώς εἰδομεν. 'Αλλ' ἔκτὸς τοῦ ἀριθμητικοῦ συστήματος, οὐ νὴ ἀνάγνωσις εἶναι ἀσφαλῆς καὶ τινῶν ἴδεογραφικῶν σημείων, τῶν ὅποιων εἰκάζεται πως χονδρικῶς ἢ σημασία, πάντα τὰ ἄλλα καὶ δὴ τὰ πολυάριθμα τοῦ γραμμικοῦ συστήματος περιμένουσι καὶ ίσως θὰ περιμένωσιν ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον τὸν ἔρμηνευτὴν αὐτῶν. 'Η κλείς δηλ. τοῦ προϊστορικοῦ ἀλφαβήτου εἰσέτι δὲν εὑρέθη καὶ πρόσθλημα δύσλυτον καὶ ἑργάδες προέθηκαν τοῖς σοφοῖς τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Κρήτης. 'Αλλὰ τὰ παραδείγματα τοῦ παρελθόντος παρέχουσιν ἐλπίδας περὶ τοῦ μέλλοντος. 'Ἐπι αἰῶνας μακροὺς τὰ ιερογλυφικὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τὰ σφηνοειδῆ τῶν 'Ασσυρίων καὶ Βαθυλωνίων ἔκρυπτον τὸ μυστήριόν των, μέχρις ὅτου μικρὰ εὑρήματα καὶ μικραὶ συμπτώσεις ὑποθονθήσασαι καὶ ὁδηγήσασαι τὸ ἀγγίνουν τῶν σοφῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡνεγκον εἰς τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης τὸ θαυμάσιον αὐτῶν περιεχόμενον καὶ οὕτως ἀνεπλάσθησαν ἀπροσδόκητοι σελίδες τοῦ βίου καὶ τῆς ιστορίας τῶν λαῶν τούτων. 'Αραγε ἡ φιλόξενος 'Ηγεμονίς τῆς Κνωσοῦ 'Αριάδνη, ἡς τὸ Μέγαρον καὶ τὸν Χορὸν μετὰ τόσας χιλιετηρίδας; ἐξέχωσαν καὶ ἐφώτισαν οἱ νέοι θαυμασταί, δὲν θὰ δωρήσηται εἰς τινὰ τούτων τὸν μίτον ἵνα ἔξελθωσιν ἐκ τοῦ νέου αὐτοῦ Λαζυρίνθου;

'Εν 'Ηρακλείῳ Κρήτης 1906.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ